

Isidora Beraha

Institut ekonomskih nauka, Beograd

Sonja Đuričin

Institut ekonomskih nauka, Beograd

STANJE SRPSKE PRIVREDE U POREĐENJU SA BIVŠIM REPUBLIKAMA DVADESET GODINA NAKON RASPADA SFRJ¹

Cilj rada je da se korišćenjem odabranih ekonomskih pokazatelja analizira ekonomski položaj Srbije, odnosno izvrši ocena trenutnog stanja razvijenosti privrede Srbije u poređenju sa privredama bivših jugoslovenskih republika. Evidentno je da se dve decenije nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) bivše republike suočavaju sa prilično nepovoljnim privrednim kretanjima od kojih se posebno ističu nezadovoljavajući nivo ostvarenog bruto domaćeg proizvoda (BDP), visoka nezaposlenost i spoljnotrgovinski deficit, nedovoljan priliv stranih direktnih investicija (SDI) i rastuća zaduženost. Imajući u vidu da su navedena privredna kretanja uslovljena različitim nivoima privrednog razvoja svake pojedinačne republike, drugačijim političkim i ekonomskim okolnostima

¹ Ovaj rad je deo istraživačkih projekata pod šiframa 47009 (*Evropske integracije i društveno-ekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU*) i 179015 (*Izazovi i perspektive strukturnih promena u Srbiji: Strateški pravci ekonomskog razvoja i usklađivanje sa zahtevima EU*), finansiranih od strane Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

kao i dinamikom i načinom na koji su realizovane sveobuhvatne reforme privrednog i političkog života u cilju prelaska na tržišni model privređivanja i integracije u Evropsku Uniju (EU), u radu je dat pregled istorijskih događaja koji su pratili raspad SFRJ i osnovnih karakteristika tranzicije bivših jugoslovenskih republika.

Ključne reči: *privredna kretanja, SFRJ, tranzicija, bruto domaći proizvod, spoljni dug, strane direktne investicije, nezaposlenost, spoljnotrgovinski deficit, komparativna analiza*

Uvod

U periodu nakon Drugog svetskog rata, međunarodno priznata kao pravni naslednik Kraljevine Jugoslavije, država Federativna Narodna Republika Jugoslavija Ustavom iz 1963. godine dobija svoj poslednji naziv Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Nakon skoro pedeset godina postojanja planske privrede, sa specifičnim sistemom radničkog samoupravljanja i odvijanja većine privrednih delatnosti pod strogom kontrolom države u kojoj je vladao jednopartijski sistem, SFRJ, pod uticajem kapitalističkih država i jačanja autonomnih pokrajni i republika, 90-tih godina XX veka doživljava svoj krah. U cilju razvoja tržišne ekonomije reformom starog sistema i kreiranjem novog poslovnog ambijenta započinje proces tranzicije u tada već samostalnim državama bivše SFRJ.

Različiti nivoi privrednog razvoja svake pojedinačne republike, primenjeni modeli i dužina trajanja procesa tranzicije usloveli su različit nivo privredne aktivnosti i stepen razvijenosti bivših republika SFRJ. Prelazak bivših republika SFRJ na tržišnu ekonomiju, u cilju postizanja makroekonomske stabilnosti i liberalizacije tržišta, uslovio je potrebu za brojnim reformama pojedinačnih sektora i sistema pod otežavajućim okolnostima nasledene hiperinflacije, visokog spoljnog duga, gubitka jugoslovenskog tržišta i nedostatka deviznih rezervi za potrebe stabilizacije i održavanja nacionalnih valuta. Stepem sprovedenih sveobuhvatnih reformi privrednog i politič-

kog života u velikoj meri zavisi i od involviranosti pojedinačnih republika u ratna zbivanja na prostorima bivše SFRJ. Dužina trajanja procesa tranzicije direktno utiče na nivo privredne aktivnosti i inflatorni pritisak zbog čega se inflacija najsporije smanjivala u zemljama sa najvišim nivoom budžetskog deficita i niskim nivoom produktivnosti. Lutanje u pronalaženju jasne vizije u razvoju novog sistema usporilo je razvoj mehanizma tržišne privrede i odsustvo izgradnje potrebne infrastrukture u pojedinim državama bivše SFRJ.

Sa ekonomske tačke gledišta ali i kroz politička zbivanja evidentno je da je dvadeset godina nakon raspada SFRJ, Slovenija, kao članica Evropske Unije (EU) i NATO (North Atlantic Treaty Organization, Severno-atlantski savez), najviše napredovala. Hrvatska je takođe napredovala u pregovorima za članstvo u EU i postala članica NATO. Makedonija i Crna Gora dobile su status kandidata, dok Srbija još uvek čeka mišljenje Evropske komisije o statusu kandidata, a Bosna i Hercegovina ima samo Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

I Istorijski pregled događaja

Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) započeo je 25. juna 1991. godine istupanjem Republike Slovenije iz zajednice čiju nezavisnost je najpre priznala Nemačka, a ubrzo i sve ostale članice tadašnje Evropske Zajednice (EZ). Ubrzo nakon Slovenije, septembra iste godine nezavisnost je proglasila i Republika Makedonija, dok je januara 1992. godine, uz saglasnost svih dvanaest članica EZ, nezavisnost stekla i Republika Hrvatska, a zatim, aprila iste godine, i Bosna i Hercegovina. Usvajanjem Ustava Socijalističke Republike Jugoslavije (SRJ), 27. aprila 1992. godine u Beogradu, obnovljena je federacija Srbije i Crne Gore prvobitno osnovana decembra 1918. godine.

U periodu svog postojanja SRJ je 2000. godine postala članica Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope, Ujedinjenih Nacija, OEBS-

a², EBRD-a³, Međunarodnog monetarnog fonda, a 2001. godine i članica Banke za međunarodna poravnanja. Crna Gora je vremenom izdvojila svoj monetarni, spoljnotrgovinski, carinski i fiskalni sistem što je uslovalo potpisivanje Beogradskog sporazuma marta 2002. godine kojim je odnos između dve zemlje preuređen. Izvršena je rekonstrukcija savezne države i revizija saveznog Ustava, a usvajanjem Ustavne povelje februara 2003. godine formirana je državna zajednica pod nazivom Srbija i Crna Gora. Srbija postaje samostalna država juna 2006. godine proglašenjem nezavisnosti Republike Crne Gore.

U skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN od juna 1999. godine Kosovo kao južna pokrajna republike Srbije se nalazi pod civilnom (UMNIK) i vojnom (KFOR) kontrolom zbog čega od tog perioda, a delom i zbog prenošenja dela nadležnosti od strane UN na novonastale kosovske institucije, u analizi ekonomskih pokazatelja Srbije izostaju podaci na nivou Kosova i Metohije.

Prvi nagoveštaji raspada bivše SFRJ, čije je društveno – ekonomsko uređenje odlikovao tzv. samoupravni socijalizam, osetili su se još 1974. godine kada je usvojen novi savezni Ustav kojim je data veća autonomija pokrajinama i republikama. Usvajanje saveznog Ustava donelo je ekonomsku i političku decentralizaciju, a kao rezultat toga i rast spoljnog duga zbog čega početkom osamdesetih počinje sprovođenje prvih restriktivnih mera Međunarodnog Monetarnog Fonda (MMF-a) čime je politika ravnomernog razvoja dovedena u pitanje. Pritisak kapitalističkih država i nemogućnost opstanaka planske privrede sa specifičnim sistemom radničkog samoupravljanja, gde se većina privrednih delatnosti odvijala pod strogom

² Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, OSCE – Organization for Security and Co-operation in Europe

³ European Bank for Reconstruction and Development, Evropska banka za obnovu i razvoj

kontrolom države u kojoj je vladao jednopartijski sistem, kao i jačanje autonomnih pokrajni i republika usloveli su raspad SFRJ.

Naime, uloga kreditora u privrednom razvoju SFRJ šezdesetih godina prešla je sa osiromašenog seljaka na Svetsku banku čijim novcem je stvorena teška industrija, mreže puteva, energetika, mašino-gradnja, odnosno izgradnja i modernizacija sistema za koji je bila karakteristična visoka stopa privrednog rasta. U tom periodu menja se struktura jugoslovenske privrede i u odnosu na poljoprivredu jača učesće industrije u formiranju društvenog proizvoda zemlje. Iz prevelikih ambicija lokalnog razvoja zaduživanjem se pojavljuju i prvi problemi. Naglašavanje ličnog interesa i težnja za izvlačenjem novca iz savezne kase usloveli su 1974. godine podelu odgovornosti među republikama po pitanju privrednog razvoja, načina zaduživanja i vraćanja kredita što je nepovratno oslabilo privredu SFRJ. SFRJ je bila jedinstvena socijalistička zemlja koja je od 1967. godine imala uspostavljene diplomatske odnose sa Evropskom ekonomskom zajednicom što je rezultiralo sporazumom o ekonomskoj i trgovinskoj saradnji iz 1980. godine kojim je omogućena liberalizacija izvoza industrijskih proizvoda i dobijanje povlastica za izvoz poljoprivrednih proizvoda. Međutim, početkom iste godine nakon smrti Josipa Broza Tita SFRJ se marginalizuje jer gubi vrhovni organ rukovođenja, visoki autoritet što zemlji donosi jačanje nacionalizma, destabilizaciju i produbljivanje dužničke krize. Već naredne godine osetila se kriza jedinstva, počinju masovni protesti na Kosovu i Metohiji i jača nacionalna ideologija kao protivnik socijalizma i jedan od kamena temeljaca u izgradnji postjugoslovenskih država. Nagli pad životnog standarda od 1982. godine uslovio je brojne proteste i štrajkove radnika, a rast nezadovoljstva i pad privredne aktivnosti dodatno su inicirali potrebu za osamostaljenjem bivših republika SFRJ. Sprovođenje ozbiljnih ekonomskih reformi svojinskom transformacijom i privatizacijom društvenog kapitala prema programu Ante Markovića u periodu 1989-1990. godine nije naišlo na potrebnu podršku u već poodmaklom i ojačanom nacionalizmu ko-

jim je izgubljena svaka nada u pogledu jedinstvenog sprovođenja reformi i jačanja sada već bivše države.

Pad Berlinskog zida 1989. godine označio je i početak promene spoljne politike Zapada prema zemljama istočne Evrope, početak demokratskih procesa i najavu raspada SFRJ. Raspad zemlje i građanski rat doveli su do smanjenja, a zatim i prekida platnog i robnog prometa između bivših republika SFRJ. Sankcije Saveta bezbednosti, bombardovanje, razorni efekti hiperinflacije, politička izolacija, deindustrijalizacija, rast sive ekonomije, kriminal i korupcija uticali su na značajan pad privredne aktivnosti u odnosu na period pre raspada SFRJ.

II Proces tranzicije u republikama bivše SFRJ

Sve bivše jugoslovenske republike su, po napuštanju jugoslovenske federacije odnosno nakon raspada SFRJ koji se odvijao sukcesivno, otpočele proces tranzicije sa planskog na tržišni model privređivanja čiji je konačni cilj ulazak u EU. Različiti nivoi privrednog razvoja svake pojedinačne republike, drugačije političke i ekonomske okolnosti, kao i dinamika i način na koji su realizovane sveobuhvatne reforme privrednog i političkog života imale su za posledicu različit nivo uspešnosti u sprovođenju procesa tranzicije. Politička događanja koja su pratila disoluciju SFRJ, odnosno involviranost pojedinih republika u ratna zbivanja najpre u Hrvatskoj a zatim i u BiH, u velikoj meri su determinisala dalja privredna kretanja u bivšim jugoslovenskim republikama. Danas se sa sigurnošću može tvrditi da je od svih republika Slovenija najuspešnije i najbrže okončala procese tranzicije i integracije u EU.

Ekonomska tranzicija podrazumeva prelazak sa planske na tržišnu ekonomiju, odnosno sveobuhvatnu reformu sistema u čijoj osnovi su ekonomska liberalizacija, uspostavljanje makroekonomske stabilnosti, restrukturiranje, privatizacija privrede i kreiranje integralnog tržišta i sprovođenje zakonskih i institucionalnih reformi.

Kao takva, tranzicija je dugotrajan proces *a priori* praćen padom nivoa aktivnosti uz rast inflatornog pritiska. Dodatna otežavajuća okolnost za republike bivše Jugoslavije je i činjenica da se kod njih proces tranzicije odvijao u otežanim uslovima, bilo da su u pitanju problemi nasleđeni of SFRJ, pre svega visoka inflacija i spoljni dug, građanski ratovi i politička nestabilnost a u slučaju Srbije i ekonomske sankcije Međunarodne zajednice i NATO bombardovanje 1999. godine.

Slovenija, koja je od osnivanja SFRJ bila njena najrazvijenija republika, prva je napustila državnu federaciju proglašavanjem nezavisnosti juna 1992. godine. Izuzev sukoba sa JNA koji su usledili neposredno nakon proglašavanja njene nezavisnosti i koji su trajali svega nekoliko dana, Slovenija nije učestvovala u građanskim ratovima koji su se na prostorima bivše SFRJ vodili u periodu od 1991. do 1995. godine, ali je nasledila probleme SFRJ u smislu visoke inflacije i spoljnog duga, a napuštanjem federacije nestalo je i ogromno jugoslovensko tržište na kojem je Slovenija plasirala svoje proizvode. Nakon proglašenja nezavisnosti Slovenija se istovremeno suočila sa tri izazova: izgradnjom sopstvenih državnih institucija, uspostavljanjem centralne banke, uvođenjem sopstvene valute, sprovođenjem procesa tranzicije i prilagođavanjem evropskim standardima kako bi se u najkraćem realnom roku ostvario cilj pridruživanja EU. Postavljanje zdravih temelja nove nezavisne države bilo je praćeno nastojanjem kreatora ekonomske politike Slovenije da se prevaziđe problem pripadajućeg dela velikog spoljnog duga SFRJ, kao preduslova pune integracije Slovenije u međunarodni finansijski sistem i njenog članstva u Svetskoj banci, Međunarodnom monetarnom fondu i Ujedinjenim Nacijama. Osnovu ekonomske nezavisnosti Slovenije predstavljalo je uvođenje sopstvene valute – tolarra koje je bilo praćeno brojnim problemima, pre svega visokom nasleđenom inflacijom, nedostatkom deviznih rezervi i nestabilnim kursom nove valute. Usledila je reforma monetarne politike i ostvareni su ciljevi svođenja inflacije na jednocifreni iznos do 1995. go-

dine, stabilizacije kursa tolara njegovim vezivanjem za stabilnu stranu valutu (nemačku marku), smanjenja kamatnih stopa i povećanja deviznih rezervi. Kako bi se uspostavila makroekonomska stabilnost sprovedene su i reforme fiskalne politike i politike dohodaka kao i otvaranje ekonomije ka stranim tržištima, odnosno unapređenje konkurentnosti, smanjenje carina i ukidanje kvota, kako bi se nadomestio nedostatak internog tržišta SFRJ ka kojem je prevashodno bio usmeren izvoz slovenačkih proizvoda. Vođenjem restriktivne fiskalne politike kreirano je fiskalno okruženje stimulatívno za ekonomski razvoj, a restriktivnom politikom dohodaka usklađen je rast zarada i produktivnosti. Proces tranzicije u Sloveniji bio je praćen i transformacijom finansijskog sektora i uspostavljanjem tržišta kapitala, a u okviru procesa restrukturiranja 1992. godine je započeta privatizacija preduzeća po konceptu koji predstavlja mešavinu podele besplatnih akcija preduzeća, otkupljivanja akcija internih stejkholdera po diskontnim cenama i komercijalne privatizacije. Maja 2004. godine Slovenija postaje punopravna članica EU čime je okončan proces evropskih integracija, ostvaren stabilan privredni rast i unapređena međunarodna konkurentnost privrede.

Iste 1991. godine jugoslovensku federaciju je napustila i Makedonija, koja je nakon proglašenja nezavisnosti krenula putem ekonomske tranzicije. Međutim, Makedonija se ubrzo suočila sa brojnim poteškoćama vezanim za uspostavljanje monetarne nezavisnosti – osnivanje Nacionalne banke i vođenje monetarne politike bez značajnijeg prethodnog iskustva, uvođenje sopstvene valute, razvijanje novih trgovinskih i diplomatskih odnosa i smanjeno domaće tržište nakon napuštanja SFRJ. Izvozne aktivnosti Makedonije bile su u priličnoj meri otežane i limitirane uvođenjem trgovinskog embarga od strane Grčke, kao i zbog ekonomskog embarga zapadnih zemalja nad SR Jugoslavijom usled kojeg je Makedoniji onemogućeno korišćenje najbrže i najjeftinije kontinentalne veze do zapadne Evrope kroz Beograd i Zagreb. Direktno posledice grčkog ekonomskog embarga i ratova na prostoru bivše SFRJ, u Srbiji i posebno na

Kosovu, dovele su do toga da, prema Svetskoj banci, Makedonija danas spada u red prezaduženih zemalja. Dosta nerazvijenija od Slovenije, Makedonija je mnogo teže izlazila na kraj sa izazovima koji su pratili proces ekonomske tranzicije kao što su rastuća nezaposlenost kao posledica privatizacije državnih i društvenih preduzeća, privlačenje stranih investicija, uspostavljanje zakonodavnog i institucionalnog okvira, suzbijanje inflacije i neformalne ekonomije. Visoka nasledena inflacija, budžetski deficit i visok spoljni dug zahtevali su reformu monetarne politike. Do 1995. godine sprovedeno je monetarno obuzdavanje (targetiranje), a zatim održavanje kursa nacionalne valute – denara u odnosu na nemačku marku. Privatizacija državnih i društvenih preduzeća sprovedena je po individualnom modelu, odnosno od slučaja do slučaja i to uglavnom otkupom akcija od strane zaposlenih ili menadžerskih timova, što je veruje se prouzrokovalo niz problema oličenih pre svega u seljenju kapitala u privatne ruke pri čemu je državna kasa ostala prazna. Nakon proglašavanja nezavisnosti Makedonija je pristupila postepenoj liberalizaciji spoljne trgovine što je kulminiralo pridruživanjem Svetskoj trgovinskoj organizaciji (2003. godine) i CEFTA (2006. godine). Od 2000. godine Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju značajno je liberalizovan pristup tržištu EU. Jedan od najvećih problema sa kojim se Makedonija suočava još od svog samog početka je visoka nezaposlenost (Makedonija beleži najvišu stopu nezaposlenosti u Evropi). Napore na rešavanju ovog gorućeg problema dodatno otežava razvijena neformalna ekonomija. Makedonija od 2005. godine ima status kandidata za članstvo u EU, ali zbog spora sa Grčkom oko imena države još uvek čeka na početak pregovora. U međuvremenu Makedonija se suočava sa teškom ekonomskom situacijom – visokom stopom nezaposlenosti, spoljnim dugom, niskim životnim standardom građana, nedovoljnom konkurentnošću privrede te visokim spoljnotrgovinskim deficitom.

Proces tranzicije u Hrvatskoj, koja nezavisnost stiće 1992. godine, započeo je u teškim uslovima što zbog ratnih dejstava na sopstve-

noj i teritoriji BiH, što zbog problema koji su nasleđeni od SFRJ, a ogledaju se u visokoj nezaposlenosti, inflaciji i spoljnom dugu i odsustvu tržišta bivše Jugoslavije. U prvim godinama nakon proglašenja nezavisnosti stanje hrvatske privrede karakterisali su opadajući nivo proizvodnje, ulaganja i plata, kao i brzorastuća inflacija usled koje je 1993. godine odpočeta primena stabilizacijskog programa, odnosno mera za suzbijanje inflacije i strukturnih reformi. Mera za suzbijanje inflacije imale su za cilj ne samo smanjenje već i održavanje inflacije na razumnom nivou, dok je cilj strukturnih reformi bio uspostavljanje dugoročne makroekonomske stabilnosti kroz reforme fiskalnog i monetarnog sistema, ubrzanje privatizacije i restrukturiranje javnih preduzeća, reformu bankarskog sektora i razvoj finansijskog sektora. Kao preduslov uspešne monetarne politike i ekonomske stabilnosti, Hrvatska 1991. godine uvodi privremenu valutu – hrvatski dinar, a nakon uvođenja stabilizacijskog programa i stalnu valutu – kuna. 1993. godine donet je i Zakon o Narodnoj banci Hrvatske. Sprovedenjem stabilizacijskog programa ostvareni su pozitivni rezultati. Hrvatska se inače smatra primerom uspešne tranzicije, naročito u odnosu na republike bivše Jugoslavije, sa izuzetkom Slovenije. Veliki uspeh Hrvatska je ostvarila i u domenu procesa evropskih integracija. Juna 2011. godine završila je predpristupne pregovore sa Evropskom komisijom i dobila poziv za članstvo u EU u prvoj polovini 2013. godine.

Nakon Slovenije, Makedonije i Hrvatske, Bosna i Hercegovina (BiH) je 1992. godine donela odluku o proglašenju statusa suverene i nezavisne države, što je, međutim, rezultiralo građanskim ratom koji je trajao od aprila 1992. do novembra 1995. godine. Rat je zastavljen Dejtonskim mirovnim sporazumom novembra 1995. godine kada su se stekli uslovi za početak procesa ekonomske tranzicije i evropske integracije BiH. Kao posledica unutrašnjih problema, političkog nasleđa i političke realnosti proces tranzicije u BiH je specifičan i odvija se po jedinstvenom modelu. Za razliku od drugih republika bivše Jugoslavije, BiH je bila suočena ne samo sa po-

teškoćama koje prate tranziciju sa planske na tržišnu ekonomiju, već i sa posledicama ratnih razaranja. Odvijanje procesa ekonomske tranzicije dodatno je usložnjeno posleratnim administrativnim uređenjem države, prema kojem je BiH sastavljena od dva zasebna entiteta koja u praksi predstavljaju dva odvojena ekonomska sistema. Nakon završetka rata privreda i infrastruktura BiH je bila gotovo sasvim uništena, a direktne štete rata, prema procenama Svetske banke, iznose između 15 i 20 milijardi dolara. Finansijska pomoć međunarodne zajednice od 5 milijardi dolara uglavnom je upotrebljena za obnovu infrastrukture, dok su ekonomski pokazatelji i dalje ostali na nivou daleko ispod onog iz 1991. godine. U odsustvu značajnijeg priliva SDI izostao je i neophodan zamajac oživljavanju ekonomije. Sredstva prikupljena privatizacijom državnih i društvenih preduzeća država je iskoristila da izmiri svoja dugovanja prema građanima, bilo da su u pitanju stara devizna štednja, penzije ili vojničke plate koje nisu isplaćivane za vreme rata. Ostvareni pozitivni rezultati u procesu prelaska sa planske na tržišnu ekonomiju ogledaju se u unapređenju sprovođenja budžetske politike i harmonizaciji poreskog sistema (premda poreska evazija i korupcija i dalje predstavljaju ozbiljan problem), reformi finansijskog sektora – osnivanje Centralne banke, uvođenje nove nacionalne valute, ulazak velikog broja privatnih banaka na domaće tržište, razvoj mikrokreditnih institucija. Takođe, sprovedene su reforme u obrazovanju i zdravstvu, kao i izvesna reforma penzionog sistema. Nedovoljan napredak je ostvaren u kreiranju stimulativnog okruženja za razvoj privatnog sektora, privatizaciji velikih preduzeća i unapređenju regulatornog okruženja. Od početka tranzicionog procesa BiH se suočava sa visokom nezaposlenošću, niskim životnim standardom građana, korupcijom i visokim spoljnotrgovinskim deficitom. BiH nije daleko odmakla ni kada su u pitanju evropske integracije. Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 2008. godine, uspostavljen je ugovorni odnos između BiH i EU.

Crna Gora je jedina republika bivše Jugoslavije koja je proces tranzicije započela pre sticanja državnog suvereniteta. Još dok je bila u sastavu Savezne Republike Jugoslavije, 1998. godine, prihvatila je koncept kreiranja male otvorene ekonomije odnosno ekonomskog sistema koji će se zasnivati na osnovnim principima tržišne ekonomije – privatnoj svojini i zaštiti svojinskih prava, zaštiti ugovora i investitora, otvorenosti, vladavini zakona, nacionalnom tretmanu stranaca, ekonomskim slobodama, razvoju preduzetništva, privatnoj inicijativi i inovacijama, liberalizaciji i deregulaciji ekonomskih aktivnosti, odnosno smanjenju uticaja države na svim nivoima i makroekonomskoj stabilnosti (Komisija za hartije od vrednosti, Crna Gora, 2007. str. 13). Za prvi talas ekonomskih reformi koji je trajao u periodu 1998-2002. godine karakteristično je uvođenje nemačke marke kao zvaničnog sredstva plaćanja (2002. godine je uveden euro) i sprovođenje privatizacije. Uvođenjem najpre nemačke marke, a zatim eura u monetarni sistem Crne Gore inicirana je obnova poverenja privrede i stanovništva u bankarski sistem, premda je time Centralna banka Crne Gore izgubila emisionu funkciju novca kao značajnu funkciju u oporavku privrede. Monetarna stabilnost je jedna od ključnih pretpostavki oživljavanja privrede i značajan pozitivan rezultat sprovedenih reformi. Proces privatizacije je predstavljao osnovu ekonomskih reformi u Crnoj Gori, a do 1999. godine ona se odvijala primenom sledećih modela: prodaja kontrolnog paketa akcija, prodala idealnog dela preduzeća, aukcijska prodaja i tenderska prodaja (Komisija za hartije od vrednosti, Crna Gora, 2007. str. 14). Uzroke nedovoljno uspešne privatizacije treba tražiti u njenoj netransparentnosti, internoj prirodi odnosno usmerenosti pre svega na radnike i domaće kupce usled čega je izostalo potrebno unapređenje kvaliteta rada preduzeća, neadekvatnom institucionalnom i zakonskom okviru, nedovoljnoj zainteresovanosti stranih investitora zbog sveukupnog političkog i ekonomskog konteksta u zemlji i nedovoljne zaštite svojinskih prava. U trenutku napuštanja državne zajednice sa Srbijom i proglašenja nezavisnosti, nakon re-

ferenduma održanog maja 2006. godine, Crna Gora se već uveliko suočavala sa klasičnim problemima post-socijalističkog doba, a ekonomija je patila od posledica političkih događanja na prostorima bivše Jugoslavije, sudbine koju je delila sa Srbijom tokom 90-tih godina i negativnih efekata koji prate prelazak sa planske na tržišnu ekonomiju. Većina nekada državnih preduzeća je poslovala daleko ispod svojih kapaciteta, a neka su bila i zatvorena, privatizacija nije okončana, veliki broj radnih mesta je ugašen, institucionalni kapaciteti su bili nedovoljno tehnički i administrativno osposobljeni za izazove koji prate političku i ekonomsku transformaciju privrede i društva. Uspostavljenu makroekonomsku stabilnost u zemlji karakterisala je smanjena inflacija, postepen i spor oporovak privredne aktivnosti, nedovoljna ulaganja i hronična oskudica kapitala, rast spoljnotrgovinskog deficita i kreditne zaduženosti, nedovoljna razvijenost infrastrukture, nivo poljoprivredne proizvodnje koji ne zadovoljava ni domaće potrebe i neophodnost daljih reformi u sferi javne potrošnje, penzionog, zdravstvenog i socijalnog sistema i obrazovanja. U pogledu evropskih integracija, Crna Gora je 2010. godine dobila status kandidata za članstvo u EU, a početak predpristupnih pregovora uslovljen je ispunjavanjem političkih uslova definisanih kriterijumima iz Kopenhagena.

Reforma starog sistema i kreiranje novog poslovnog ambijenta u cilju razvoja tržišne ekonomije uslovlili su početak tranzicije u Srbiji formalnim prihvatanjem procesa privatizacije devedesetih godina XX veka. Neobavezna privatizacija koja je uključivala transformaciju društvenog kapitala u vidu poklona zaposlenima nije uključivala javni i finansijski sektor te je iz tih razloga kao i zbog različitih političkih uverenja bivših republika, koja su uslovlila ratne sukobe, izolaciju, pad privredne aktivnosti, hiperinflaciju i nestabilnost na ovim prostorima, ideja o liberalizaciji trgovine, finansijskih tokova i razvoju integralnih tržišta izostala. Ozbiljnija ekonomska transformacija privrede iz planske u tržišno orijentisanu vezuje se za period nakon 2000. godine kada su posle dužeg vremena zabeležene

ni dobri ali ne i održivi rezultati kako zbog još uvek nepotpunih i nedovoljno ukorenjenih izmena u makroekonomskoj politici tako i zbog uticaja efekata svetske ekonomske krize (Đurićin, S. 2011, str. 299).

Počeci privatizacije u Srbiji ogledaju se kroz akcionarstvo zaposlenih čime je smanjeno nezadovoljstvo radnika kod kojih je još uvek postojala snažno izražena želja za upravljanjem preduzećima. Dokapitalizacija sa popustima na račun društvenog kapitala i odredbom propisane isplate rasta zarada zaposlenih isključivo u akcijama predstavljala je privatizaciju pri kojoj je izostajala mogućnost restrukturiranja preduzeća i za koju je karakteristično odsustvo priliva investicija. Tokom reformske 1990. godine 1. 200 preduzeća prešlo je u status mešovitih (Mijatović, B. 2005, str. 183). S nametom da se otklone postojeće slabosti, donošenjem Zakona o usloviima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine⁴ 1991. godine, postupak privatizacije je usporen kako zbog oštrije propisanih procedura i osnivanja Agencije za privatizaciju, čime je ograničena mogućnost privatizovanja preduzeća iz određenih sektora, tako i zbog ratnih sukoba koji su usledili. U periodu hiperinflacije, kao posledice uvođenja sankcija i pada privredne aktivnosti, 1993. godine privatizovan je veliki broj preduzeća čija privatizacija je donošenjem Zakona o revalorizaciji poništena. Republičk? ?gencij? z? priv?tiz?ciju izvršil? je reviziju pr?v? 680. 000 ?kcion?r?, t?ko d? je posle rev?loriz?cije udeo ?kcion?rskog k?pit?l? u ukupnom k?pit?lu s? 43% sm?njen n? 2, 91% (Đorđević, M. 2009. str. 7).

Donošenjem novog Zakona o svojinskoj transformaciji⁵ iz 1997. godine nastavljeno je podržavanje neobavezne privatizacije. Usvajanje novih mera donelo je zaposlenima u državnom i društvenom

⁴ Službeni glasnik RS 48/91

⁵ Službeni glasnik RS 32/97

sektoru kao i osiguranim seljacima pravo na besplatne akcije što nije bitno ubrzalo proces privatizacije. U ovom periodu izvršeno je svega osamnaest privatizacija i do 2000. godine jedino veliko preduzeće koje je privatizovano, otkupom 49% vlasništva od strane stranih partnera, je Telekom.

Političke promene 2000. godine prekinule su period izolacije zemlje i ulile velika očekivanja i nadu u bolji život. U cilju privlačenja stranog kapitala Zakonom o privatizaciji⁶ iz 2001. godine propisan je model privatizacije koja se odvija po principu direktne prodaje 70% kapitala putem tendera za velika i aukcije za mala preduzeća. Težnja za prilivom svežeg kapitala dodatno je potvrđena smanjenjem vrednosti kapitala neprivatizovanih preduzeća izmenom Zakona o preduzećima, donošenjem Uredbe o proceni vrednosti i aukcijskoj privatizaciji i potpisivanjem Protokola o saradnji u finansiranju privatizacije.

Prema podacima Ministarstva finansija Republike Srbije, Biltena Javnih finansija u periodu 2002-2009⁷. godine privatizacijom 2. 337 preduzeća ostvaren je prihod u vrednosti od 2. 716, 9 miliona eura i ugovoreno je 1. 375, 6 miliona eura za investicije i 276, 7 miliona eura za socijalne programe. U 2010. godini privatizacijom je ostvaren prihod od 19. mil. eura prodajom 40 preduzeća od čega je na tenderima prodato 2, aukcijom 25 i na tržištu kapitala 13 preduzeća (Bilten javnih finansija, decembar 2010, str. 5), dok je u prvoj polovini 2011. godine ukupan prihod od privatizacije iznosio je 5. 56 mil. eura (Bilten javnih finansija, juni 2011, str. 5).

Trenutno niska konkurentnost privrede svedoči o zaostajanju Srbije u procesu tranzicije. Prema kretanju Indeksa globalne konkurentnosti (Izveštaj o MSPP, 2009, str. 4), od ukupno 133 zemlje, u 2009. godini Srbija se nalazila na čak devedeset trećem mestu. Pri tom, privatizacija je samo jedan od faktora u procesu reformi koji doprinosi pora-

⁶ Službeni glasnik RS 38/2001, 18/2003, 45/2005

⁷ Podaci u 2009. godini se odnose na period januar-novembar 2009. godine

stu konkurentnosti, dok izgradnja puta održivog razvoja zahteva neizostavno poboljšanje makroekonomske stabilnosti reformom javnog sektora, restrukturiranjem preduzeća, harmonizacijom zakonodavstva, izgradnjom finansijskih tržišta, jačanjem domaće valute i političke stabilnosti a u cilju dobijanja pozitivnog mišljenja EU o statusu kandidata za članstvo.

III Stanje srpske privrede u poređenju sa republikama bivše Jugoslavije 20 godina nakon raspada SFRJ

Uprkos pozitivnim pomacima koji su ostvareni u periodu od političkih promena, odnosno početka tranzicije srpske privrede 2000. godine pa do pojave prvih efekata svetske ekonomske krize 2008. godine, stanje privrede Srbije je nepovoljno. Polazeći od brojnih indikatora razvijenosti privrede, srpska privreda uglavnom beleži lošije rezultate u poređenju sa drugim republikama bivše Jugoslavije, što implicira da se raspad SFRJ u ekonomskom smislu najnegativnije odrazio upravo na Srbiju.

Pod pozitivnim rezultatima procesa reformi u Srbiji podrazumeva ju se pre svega uspostavljena makroekonomska stabilnost, zatim ostvaren realan rast bruto domaćeg proizvoda (BDP) od 5. 7% (Penev, S. Marusic, A, 2011, str. 30), kontinuiran rast uvoza i izvoza i smanjenje inflacije merene potrošačkim cenama sa 91, 8% na 12, 4% u posmatranom periodu (Penev, S. Marusic, A, 2011, str. 33). Međutim, kada se uzme u obzir da se pomenuto povećanje bruto domaćeg proizvoda uglavnom duguje privatizaciji, rastu spoljnog duga i manjim delom prilivu stranih direktnih investicija, kao i da je struktura uvoza i izvoza izrazito nepovoljna praćena drastičnim uvećanjem spoljnotrgovinskog deficita, padom industrijske proizvodnje, pomeranjem fokusa sa područja proizvodnje i industrije na sektor usluga i finansija, daljim zaduživanjem zemlje i učešćem ukupnog spoljnog duga u BDP od 88. 54% u 2008. godini, sasvim slobodno se može tvrditi da je optimizam

bio isuviše preuranjen. Ako se navedenim tvrdnjama pridodaju uglavnom neuspešna privatizacija državnog i društvenog kapitala i izrazito nepovoljna kretanja realnih zarada i realnih stopa nezaposlenosti, kao suštinskih pokazatelja stanja ekonomije, perspektive privrede Srbije nimalo ne obećavaju. (Beraha, I. 2011, str. 321)

Sa pojavom prvih efekata svetske ekonomske krize zaustavljena su pozitivna ekonomska kretanja, a stanje srpske privrede je dodatno pogoršano. U 2009. godini je zabeležen veći pad zaposlenosti od pada privredne aktivnosti što je rezultiralo stopom nezaposlenosti od 19.2% u 2010. godini. Postepen rast privredne aktivnosti u 2010. godini ne samo što je bio nedovoljan za dostizanje nivoa proizvodnje iz perioda pre krize već je praćen i ubrzanim rastom inflacije. Reakcija Narodne banke Srbije na depresijaciju domaće valute (inflacija je dostigla blizu 6%), kao ozbiljnu pretnju makroekonomskoj stabilnosti, ogledala se u merama restriktivne monetarne politike odnosno podizanju kamatne stope na dinare što je, u uslovima većeg rizika ulaganja u Srbiju u odnosu na druge zemlje u tranziciji, ograničavajuće delovalo na oporavak privrede. Uporedo sa restriktivnom monetarnom politikom vodi se neadekvatna fiskalna politika koja za posledicu ima kontinuiran rast javnog duga pod pretnjom ekonomskog ropstva. Ukoliko se i u narednom periodu nastavi sa zaduživanjem države za infrastrukturne projekte postoji realna opasnost od daljeg značajnijeg rasta javnog duga.

Osnovni ekonomski indikatori kao što su realni rast BDP i BDP per capita, spoljni dug, spoljnotrgovinski deficit, nezaposlenost i priliv stranih direktnih investicija (SDI) nedvosmisleno ukazuju da je tranzicija sa planske na tržišni model privređivanja u većini zemalja bivše Jugoslavije bila neuspešna i da se njihove privrede još uvek nalaze na približno istom ili čak ispod nivoa koji su imale 1989. godine. Razloge tome treba tražiti u posledicama ratova na prostoru bivše SFRJ, prekidanju međusobnih ekonomskih odnosa, nestabilnom političkom okruženju, sankcijama i NATO bombardovanju SRJ ali i modelima tranzicionih procesa i ekonomskim politikama koje su republike bivše Jugoslavije sprovodile.

Polazeći od činjenice da je BDP prilično pouzdan pokazatelj dinamike privrednog razvoja, a izražen *per capita* odražava pravu meru ekonomskog napredovanja jedne zemlje, na osnovu podataka prikazanih i tabelama 1. i 2. sasvim slobodno se može zaključiti da je privredni rast u republikama bivše Jugoslavije u periodu od 2000. godine bio dosta neuspešan. Izuzev Slovenije, sve druge bivše jugoslovenske republike daleko zaostaju za prosekom zemalja EU. Najveći realni rast BDP per capita u posmatranom periodu ostvarile su BiH, Makedonija i Srbija što se imajući u vidu nisku polaznu osnovu nikako ne može smatrati uspehom. Od Srbije manji BDP per capita ima još samo BiH, a one obe značajno zaostaju za Hrvatskom i Slovenijom. Srbija, Makedonija i BiH još uvek nisu dostigle nivo BDP iz 1990. godine i za njim zaostaju u proseku za 20%, dok je najveći rast u odnosu na pomenutu godinu ostvarila Slovenija (u proseku oko 60%).

Tabela 1. BDP per capita u republikama bivše SFRJ u periodu 2000 - 2010. godina

u USD

Država	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
EU-27	21915	23067	23953	24528	25723	26842	29045	30700	31852	31223	31718
Bosna i Hercegovina	..	4227	4473	4743	5165	5564	6296	6936	7563	7507	..
Hrvatska	10907	11666	12571	13421	14450	15332	16814	18670	20223	20037	19494
Crna Gora	..	5740	6225	6528	7017	7864	9853	12232	13685	12889	..
Srbija	..	5956	6486	6805	7596	8517	9444	10097	11406	11057	..
Slovenija	17528	18445	19759	20523	22284	23472	25438	27169	29022	27461	27543
Makedonija	5884	5782	6043	6440	7027	7877	8783	9494	10864	11164	11169

Izvor: UNECE Statistical Division Database, compiled from national and international (CIS, EUROSTAT, IMF, OECD) official source

Srbija je u periodu nakon političkih promena, a do pojave svet-ske ekonomske krize ostvarivala relativno visoke godišnje stope ra-sta BDP što se ponovo duguje niskoj polaznoj ekonomskoj osnovi. Raspoloživi podaci ukazuju na blagi oporavak srpske privrede u 2010. godini što je međutim nedovoljno da bi se dostigao nivo iz pe-rioda pre krize. Slovenija u posmatranom periodu ostvaruje najveći BDP ali se njen privredni rast odvija sporije u odnosu na prosek re-publika bivše Jugoslavije.

Tabela 2. Realni rast BDP u republikama bivše SFRJ

godišnja promena u %

Država	Prosek 1993- 2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Projekcija		
										2011	2012	2016
Bosna i Hercegovina	..	3.5	6.3	4.0	6.1	6.1	5.7	-3.1	0.8	2.2	4.0	5.0
Hrvatska	2.9	5.0	4.2	4.2	4.7	5.5	2.4	-5.8	-1.4	1.3	1.8	3.0
Crna Gora	..	2.5	4.4	4.2	8.6	10.7	6.9	-5.7	1.1	2.0	3.5	3.8
Srbija	..	2.4	8.3	5.6	5.2	6.9	5.5	-3.1	1.8	3.0	5.0	5.0
Slovenija	4.1	2.8	4.3	4.5	5.9	6.9	3.7	-8.1	1.2	2.0	2.4	1.9
Makedonija	..	2.8	4.6	4.4	5.0	6.1	5.0	-0.9	0.7	3.0	3.7	4.0

Izvor: International Monetary Fund, World Economic Outlook, April 20011

Ukupan spoljni dug SFRJ u trenutku raspada iznosio je oko 16 milijardi dolara, odnosno 11. 5 milijardi eura, zbog čega se ona svr-stavala u red visoko zaduženih zemalja. Prema podacima Ministar-stva finansija Hrvatske taj dug je na republike bivše Jugoslavije ras-poređen na sledeći način: 36. 5% je nasledila SR Jugoslavija, 28. 5% je pripalo Hrvatskoj, 16. 4% Sloveniji, 13. 2% BiH i 5. 4% Make-

doniji. Nasleđeni javni dug bivše jugoslovenske republike percipirale su kao veliki teret na putu njihove tranzicije i privrednog rasta, ali podaci ukazuju da su one u godinama koje su usledile nastavile trend daljeg zaduživanja. Skoro 20 godina nakon raspada SFRJ sve bivše jugoslovenske republike suočavaju se sa problemom zaduženosti, odnosno visokog spoljnog duga koji je u 2009. godini u proseku premašivao 80% BDP, a u apsolutnom iznosu dostigao 133 milijardi eura. U 2009. godini i u ukupnom iznosu i u odnosu na BDP najviše je porastao slovenački spoljni dug dostigavši tako svoju rekordnu vrednost. Spoljni dug Srbije već je zabrinjavajuć iz razloga što je premašio 70% BDP, i posebno imajući u vidu tendencije njegovog daljeg rasta.

Tabela 3. Spoljni dug /BDP

u %

Država	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Bosna i Hercegovina	..	52.1	51.1	57.9	53.5	51.3	45.5	44.0	42.5	37.9	46.6
Hrvatska	..	53.0	53.3	53.9	66.3	70.0	72.1	74.9	77.6	85.1	98.3
Crna Gora	65.7	27.1	23.6	22.8	34.8	75.8	95.6	96.9
Srbija	..	154.7	97.6	74.1	68.8	59.8	61.6	66.1	64.9	65.5	73.6
Slovenija	186.9	51.4	50.0	55.6	52.7	56.7	71.3	77.5	100.6	105.2	113.4
Makedonija	..	41.5	43.9	43.6	39.7	52.4	51.1	51.5	52.5	49.1	58.8

Izvor: EBRD, Economic Macro data, preuzeto: <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/macrodats/sei.xls>

Imajući u vidu da je unapređenje izvoza jedan od osnovnih preduslova održivog privrednog rasta i da je rast izvoza u direktnoj pozitivnoj korelaciji sa BDP, liberalizacija trgovine je predstavljala jedan od ključnih stubova tranzicije bivših jugoslovenskih republika.

Uprkos pozitivnim rezultatima koje su u domenu trgovinske liberalizacije ostvarile sve bivše jugoslovenske republike one i dalje uvoze više proizvoda i usluga nego što izvoze. Spoljnotrgovinski deficit je problem svih zemalja u regionu. Na osnovu Trade Competitiveness Map⁸ za 2009. godinu, Srbija je zabeležila izrazito visok deficit robne razmene (7.7 milijardi USD) a od nje je bila lošija samo Hrvatska (10.71 milijardi USD). Spoljnotrgovinski deficit BiH iste godine je iznosio 4.41 milijarde USD a Makedonije 2.35 milijarde USD dok je deficit robne razmene Slovenije, trenutno jedine članice EU, najmanji (1.43 milijarde USD). Razloge nepovoljnijeg položaja Srbije treba tražiti u ekonomskoj izolaciji usled koje su izgubljena sva inostrana tržišta, potpunoj deindustrijalizaciji i neadekvatno sprovedenoj privatizaciji zbog kojih su zatvorene fabrike i uništene industrije koje su nekada bile glavni izvoznici, nedovoljnom prilivu SDI i nekonkurentnosti domaćih proizvoda i usluga.

U Srbiji je u periodu od 2000. do 2009. godine odnos izvoza i BDP, kao značajnog pokazatelja otvorenosti privrede, konstantno rastao što ukazuje na njenu povećanu uključenost u međunarodnu razmenu. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije, Narodne banke Srbije i Privredne komore koeficijent odnosa izvoza i BDP u 2000. godini je iznosio 6.6% a u 2009. godini 19.7% što je pozitivan ali ne i dovoljan pomak. Visok spoljnotrgovinski deficit se pored nezaposlenosti smatra jednim od gorućih problema privrede Srbije, a njegovo rešavanje neće biti moguće bez podsticanja konkurentnosti i kvaliteta domaćih proizvoda i usluga, razvoja efikasnosti i inovativnosti i unapređenja poslovanja domaćih preduzeća i njihovog nastupa na inostranim tržištima i jačanja institucionalne podrške unapređenju izvoznih aktivnosti domaćih preduzeća.

⁸ Trade Competitiveness Map, International Trade Center, <http://www.intracen.org/>

Tranzicija zemalja bivših republika SFRJ imala je za cilj da iznedri vlasničko upravljanje i rastom produktivnosti stvori preduzetnički duh poslovanja. Praćenjem kretanja stanja na tržištu radne snage pružen je uvid u stepen strukturnih promena i dubinu sprovedenih ekonomskih reformi. Tako je u Srbiji proces restrukturiranja i tranzicije doneo ukidanje i smanjenje velikog broja radnih mesta u javnom sektoru dok se otvaranje novih radnih mesta u privatnom sektoru, u ovoj fazi tranzicije, još uvek ne odvija zadovoljavajućim tempom (Đuričin, S. 2011, str. 299).

Proces tranzicije u Srbiji do 2000. godine ima za posledicu procvat sive ekonomije s obzirom na veliki pad vrednosti zarada i odsustvo prilagođavanja državnih i društvenih preduzeća uslovi- ma tržišta rada. Za period do 2000. godine karakteristično je zakonom zabranjeno otpuštanje radnika (Krstić, G, Stojanović, B. 2001. str. 18) zbog čega su već neprofitabilna preduzeća dodatno oslabljena realizacijom smanjene poslovne aktivnosti sa viškom radne snage. U celokupnom periodu bila je izražena neusklađenost između veoma visoke tražnje za radom i niske ponude rada. Niska ponuda rada posledica je velikog pada ekonomske aktivnosti, dok se visoka tražnja za radom javila kao rezultat rasta nezaposlenosti i velikog broja raseljenih lica naročito u poslednjim godinama posmatranog perioda.

Nakon 2000. godine nastavlja se velika tražnja za radom i mala ponuda rada sa ipak povećanim procentom zasnivanja radnog odnosa u odnosu na period 90-tih. Porast privatizovanih preduzeća u periodu od 2000. godine uslovio je promenu vlasničke strukture srpske privrede ali ne i izgradnju stabilnog privrednog okruženja. Veliki broj zaposlenih, u privatizovanim preduzećima sa kojima je Agencija za privatizaciju u postupku kontrole raskinula ugovore, ostao je bez posla o čemu svedoči i rast stope nezaposlenosti sa 12. 1% u 2000. na 20, 9% u 2006. godini kada je zabeležen njen najviši iznos.

Tabela 4. Stopa nezaposlenosti

godišnja promena u %

Država	Prosek 1993- 2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Projekcija		
										2011	2012	2016
Bosna i Hercegovina	..	3.5	6.3	4.0	6.1	6.1	5.7	-3.1	0.8	2.2	4.0	5.0
Hrvatska	2.9	5.0	4.2	4.2	4.7	5.5	2.4	-5.8	-1.4	1.3	1.8	3.0
Crna Gora	..	2.5	4.4	4.2	8.6	10.7	6.9	-5.7	1.1	2.0	3.5	3.8
Srbija	..	2.4	8.3	5.6	5.2	6.9	5.5	-3.1	1.8	3.0	5.0	5.0
Slovenija	4.1	2.8	4.3	4.5	5.9	6.9	3.7	-8.1	1.2	2.0	2.4	1.9
Makedonija	..	2.8	4.6	4.4	5.0	6.1	5.0	-0.9	0.7	3.0	3.7	4.0

Izvor: UNECE Statistical Division Database, compiled from national and international (CIS, EUROSTAT, IMF, OECD) official source

Trend pada stope nezaposlenosti nakon 2006. godine ne može se oceniti kao pozitivan iz razloga što je u istom periodu došlo do rasta broja neaktivnih lica te se pozitivna kretanja na tržištu rada ne mogu pripisati samo realnom rastu BDP-a u periodu 2007-2008. godine.

Stopa nezaposlenosti u Srbiji beleži rast u 2010. godine i vrednost koja je približno 2.6 puta viša nego u Sloveniji. U odnosu na Srbiju nižu stopu nezaposlenosti u iznosu od 11.8% beleži i Hrvat-

⁹ Prema podacima Zavoda za statistiku Crne Gore, Anкета o radnoj snazi, Saopštenje br. 56, Podgorica 2010

¹⁰ Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije, Anкета o radnoj snazi, april 2011. godine, podaci za mesec oktobar 2010. godine

¹¹ Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Makedonije, Statistički godišnjak, Održivi razvoj, Skoplje, 2011

ska. Srbija ima nešto nižu stopu nezaposlenosti od Crne Gore (19. 7) i daleko nižu u odnosu na Makedoniju (26. 7) i Bosnu i Hercegovinu (27. 2). U celokupnom posmatranom periodu stopa nezaposlenosti u Srbiji je viša od stope nezaposlenosti u Sloveniji i Hrvatskoj, a niža u odnosu na kretanja u Crnoj Gori, Makedoniji i Bosni i Hercegovini. Kretanje nezaposlenosti u Makedoniji i Bosni i Hercegovini daleko je više u odnosu na sve bivše republike SFRJ.

Visina priliva SDI u velikoj meri određuje prilike na tržištu rada i kapitala. U cilju osnivanja novih radnih mesta i smanjenja stope nezaposlenosti akcenat zemalja u tranziciji treba da bude na privlačenju SDI rešavanjem postojećih barijera u vidu nedovoljno razvijene infrastrukture, administrativnih barijera, korupcije, političkog rizika, loše likvidnosti i profitabilnosti, limitirane domaće potrošnje, odliva stručnih kadrova i sl.

Tabela 5. Neto strane direktne investicije

u mil.USD

Država	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bosna i Hercegovina	146.4	119.0	266.0	381.8	708.3	607.8	718.4	2,040.2	1,043.8	255.6	261.5
Hrvatska	1,104.8	1,397.8	552.5	1,927.3	732.3	1,551.0	3,193.7	4,735.8	4,653.1	1,600.0	390.4
Crna Gora	..	10.0	84.0	44.0	63.3	481.9	585.3	717.4	806.4	1,264.4	407.9
Srbija	50.0	165.0	475.0	1,365.0	966.0	1,550.0	4,264.0	2,523.2	2,716.9	1,864.8	1,364.1
Slovenija	70.6	225.6	1,508.0	-174.1	281.1	-67.0	-215.2	-273.4	513.6	-742.5	-200.0
Makedonija	215.7	446.3	105.5	117.5	321.9	94.2	424.0	700.2	600.5	234.8	240.7

Izvor: EBRD, Economic Macro data, preuzeto: <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/macrodats/sei.xls>

Izrazito visok nivo investicija u Srbiji u vrednosti od 4, 264. 0 miliona dolara u 2006. godini posledica je ulaganja Telenora nakon čega

je zabeležen njihov konstantan pad. U periodu 2009-2010. godine u odnosu na sve bivše republike SFRJ, Srbija sa 1, 864. 8, odnosno 1, 364. 1 miliona dolara beleži najviši nivo priliva SDI. Posmatrano po zemljama, u poslednjih jedanaest godina najviši iznos SDI Srbije dolazi iz Austrije, Grčke, Holandije, Norveške i Nemačke (NBS, Neto SDI po zemljama, 2010).

U periodu do 2009. godine, viši priliv SDI u odnosu na bivše republike SFRJ beleži Hrvatska. Najviši iznos priliva stranog kapitala, u najvećoj meri iz Evropske Unije, zabeležen je u periodu 2007-2008. godine i u najvećem broju slučajeva usmeren je na uslužni sektor.

Najviši iznos SDI u Crnoj Gori u vrednosti od 1, 264. 4 miliona dolara zabeležen je u 2009. godini kao posledica privatizacije Elektroprivrede Crne Gore. Već naredne godine SDI u Crnoj Gori su se snizile na svega 407. 9 miliona dolara što je svega 32% vrednosti ostvarenih investicija iz prethodne godine.

Slovenija je u vrednosti od 1, 508. 0 miliona dolara najviši iznos SDI ostvarila u 2002. godini što je posledica kupovine dela imovine Nove ljubljanske banke, Koparske banke, osiguravajućeg zavoda KBC, kompanije Lek i sl. Najveći strani investitori u Sloveniji su Austrija, Švajcarska, Nemačka, Francuska, Italija i Belgija, dok je najveći deo slovenačkih investicija zabeležen u bivšim republikama SFRJ i to pretežno u prerađivačkoj industriji i sektorima trgovine i usluga.

U periodu 2000 - 2010. godine najviši iznos SDI u vrednosti od 21, 838. 70 miliona dolara zabeležen je u Hrvatskoj, na drugom mestu sa 17, 304. 00 miliona dolara nalazi se Srbija dok je za ostale bivše republike, izuzimajući Sloveniju koja beleži značajan iznos ulaganja u inostranstvo, karakterističan dosta niži priliv stranog kapitala.

Zaključak

Dve decenije nakon raspada SFRJ privrede svih bivših članica jugoslovenske federacije suočavaju se sa prilično nepovoljnim tendencijama. Najveći problemi privreda već godinama unazad su nivo ostvarenog BDP, visoka nezaposlenost i spoljnotrgovinski deficit, nedovoljan priliv stranih investicija i rastuća zaduženost. Prelazak sa

planskog na tržišni model privređivanja koji se odvijao u uslovima političke nestabilnosti, gubitka tržišta, zaduženosti, visoke inflacije i ratnih zbivanja doprineo je neuspehu tranzicija većine nekadašnjih jugoslovenskih republika. Izuzev Slovenije, nijedna bivša jugoslovenska republika još uvek nije okončala proces evropskih integracija i one se po brojnim pokazateljima još uvek nalaze daleko ispod proseka EU. Zaostajanje Srbije, BiH, Crne Gore i Makedonije u odnosu na zemlje EU u pogledu BDP, kao jednog od osnovnih pokazatelja uspešnosti privrede, je zabrinjavajuće. Srbija i BiH još jedine nisu dostigle nivo BDP iz 1990. godine i za njim zaostaju u proseku za oko 20%.

Analizom odabranih ekonomskih pokazatelja može se zaključiti da je stanje u privredi Srbije lošije u odnosu na ostale republike bivše Jugoslavije, odnosno da ona zaostaje za Slovenijom i Hrvatskom a da se u proseku nalazi na približno istom nivou razvijenosti kao Makedonija, Crna Gora i BiH koje su u nekadašnjoj jugoslovenskoj federaciji od nje bile mnogo manje razvijene. Ekonomska izolacija, ratovi i NATO bombardovanje uticali su da proces tranzicije u Srbiji počne sa 10 godina dugim zakašnjenjem u odnosu na druge republike bivše Jugoslavije. Nakon političkih promena 2000. godine verovalo se u brzi oporavak privrede i uspešnost reformi ali umesto ekonomskog rasta dogodila se neuspešna privatizacija, dalji rast spoljnog duga, nedovoljan priliv SDI, nepovoljna struktura uvoza i izvoza i povećanje spoljnotrgovinskog deficita, izrazito nepovoljna kretanja realnih zarada i realnih stopa nezaposlenosti i drastičan pad industrijske proizvodnje. Efekti svetske finansijske krize dodatno su produbili nepovoljna kretanja u privredi Srbije. U takvim uslovima perspektive privrede Srbije nimalo nisu optimistične. Oporavak i rast srpske privrede neće biti moguć bez odlučnog pristupanja rešavanju problema niskog nivoa privredne aktivnosti i izrazito negativnih trendova na tržištu rada, unapređenja konkurentnosti domaćih proizvoda i usluga na međunarodnim tržištima, smanjenja budžetskog deficita i zaustavljanja tendencije daljeg zaduživanja kao i kreiranja povoljnijeg okruženja za priliv SDI.

Literatura:

- [1.] Beraha, I. , Mala i srednja preduzeća kao faktor ekonomskog razvoja i smanjenja nezaposlenosti u Srbiji, *Strani pravni život*, br. 1/2011 Institut za uporedno pravo, Beograd, 2011.
- [2.] Blečić, M. , Efekti ekonomske tranzicije u Crnoj Gori, Fakultet za turizam, hotelijerstvo i trgovinu, Bar 2007.
- [3.] Đorđević, M. , Četiri srpske privatizacije, *Ekonomska politika*, Beograd, 2009. Dostupan:<http://www.swot.ba/index.php?modul=vijesti&poziv=vijest&idr=21&idv=389> sajt posećen: 19. 02. 2011.
- [4.] Državni zavod za statistiku Republike Makedonije, Statistički godišnjak, Održivi razvoj, Skoplje, 2011.
- [5.] Đuričin, S. , Tranzicija i kretanje zaposlenosti u javnom i privatnom sektoru, *Aktivne mere na tržištu rada i pitanja zaposlenosti*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2011.
- [6.] European Bank for Reconstruction and Development, Economic Macro data, preuzeto: <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/macrodats/sei.xls>, sajt posećen 28. 07. 2011.
- [7.] International Monetary Fund, World Economic Outlook, April 2011, dostupno na stranici: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/pdf/text.pdf>, sajt posećen: 29. 08. 2011.
- [8.] Krstić, G. , Stojanović, B. , Osnove reforme tržišta rada u Srbiji, Centar za Liberalno demokratske studije, Beograd. 2001.
- [9.] Mijatović, B. Privatizacija realnog sektora, *Četiri godine tranzicije u Srbiji*, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd, 2005. Dostupno na stranici: http://www.clds.rs/newsite/publikacije_studije.html, sajt posećen: 09. 02. 2011. godine
- [10.] Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Republički zavod za razvoj, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Izveštaj omalim i srednjim preduzećima i preduzetništvu, 2009. godina, Beograd, novembar, 2010
- [11.] Ministarstvo finansija Republike Srbije, Bilten javnih finansija, novembar 2009, Beograd, decembar 2009.
- [12.] Ministarstvo finansija Republike Srbije, Bilten javnih finansija, decembar 2010, Beograd, januar 2011. godine

- [13.] Ministarstvo finansija Republike Srbije, Bilten javnih finansija, juni 2011, Beograd, avgust 2011.
- [14.] Narodna banka Srbije, Strana direktna ulaganja u novcu, neto po zemljama, 2000-2008. godine, dostupno, http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/fdi_neto.xls, sajt posećen: 01. 06. 2011.
- [15.] Narodna banka Srbije, Strana direktna ulaganja u novcu, neto po zemljama 2010. godina, dostupno, http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/fdi_cash_10.xls, sajt posećen: 01. 06. 2011.
- [16.] Penev, S. Marusic, A. Progress in transition and reform implementation in Serbia comparing to other Western Balkan countries with main focus on regulatory reform, International Finance Cooperation, 2011.
- [17.] Republički zavod za statistiku Republike Srbije, Anketa o radnoj snazi, Beograd, april 2011.
- [18.] Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, Saopštenje br. 368, Beograd, oktobar 2010.
- [19.] Uloga tržišta kapitala u tranziciji Crne Gore, Komisija za hartije od vrednosti, Podgorica, Crna Gora, 2007.
- [20.] United Nations Economic Commission for Europe, Macroeconomic Overview in Internationally Comparable Prices, by Indicator, Country and Year, dostupno na stranici: <http://w3.unece.org/pxweb/dialog/Saveshow.asp?lang=1>, sajt posećen: 29. 08. 2011.
- [21.] Zavod za statistiku Crne Gore, Anketa o radnoj snazi, Saopštenje br. 56, Podgorica 2010

* * *

Isidora Beraha
Sonja Đurićin

ECONOMIC POSITION OF SERBIA IN COMPARISON TO THE ECONOMIES OF OTHER FORMER REPUBLICS TWO DECADES AFTER THE COLLAPSE OF SFRY

The main objective of the paper is to analyze the economic position of Serbia i. e. to evaluate the current level of development of the Serbian economy in comparison to the economies of the former Yugoslav republics. It is evident that two decades after the collapse of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) former republics are facing rather inconvenient economic trends, of which the most important are unsatisfactory level of actual Gross domestic product (GDP), high unemployment and foreign trade deficits, insufficient foreign direct investments (FDI) and growing indebtedness. Bearing in mind that the above economic trends are caused by different levels of economic development of the individual republics, different political and economic circumstances as well as the dynamics and the way they implemented a comprehensive reform of economic and political life in order to shift from a centrally planned to a market based economy and integrate into the European Union (EU), paper reviews the historical events that followed the disintegration of SFRY and the basic characteristics of the transition of former Yugoslav republics.

Key words: economic trends, SFRY, transition, gross domestic product, external debt, foreign direct investments, unemployment, foreign trade deficit, comparative analysis